

Mitte ainult Narvast ja rohkem kui kaubandusest

Enn Küng. Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel. Tartu, 2001. 404 lk.

Eesti Ajalooarhiivi väljaandel ilmus 2001. a. ajaloolase Enn Küngi ülalmärgitud pealkirjaga monograafia, mida autor kaitses edukalt ka doktoritööna. Uurimistööd mainitud teemaringis alustas autor üliõpilasena juba 1985. a., jõudis kaitsta ülikooli lõputöö ja siis, 1992. a. magistratöö. Arhiivimaterjalidele toetuva uurimistöö jaoks ei olegi vast aega kulunud liiga palju. Varasemate arusaamade juures loeti päris tavaliiseks, kui doktoritöö nõudis ülikooli õppejõult 20 aastat, sest eriti kulus ju aega õppetööks. (Tahaksin siiski loota, et viimastel aastatel järkjärgult toimunud ja praegu toimiv nõudmiste alandamine ei vii liiga sügavale inflatsioonile.) Enn Küngi töö kannatab igatahes välja võrdluse nii meie varasemate kui ka meie lähikonna parimate ülikoolide doktoritöödega, näiteks Uppsalas, Lundis, Helsingis jm.

Huvi Enn Küngi raamatu vastu peaks suurendama see, et töö on järjeks, samal ajal aga ka oluliseks edasiarenduseks uurimissuunale, mida meil on viljeldud juba ligi poolteist sajandit ja mida autor oma historiograafilises osas ("Uurimisseis") ka kõigiti korrektselt esitab. Põhiprobleem on Narva kaubandus, millel oli oluline koht piirilinna majandusel. Sellest aspektist käsitles kaubandust Narva ajaloo esimene põhiautor Heinrich Johann Hansen oma 1858. a. ilmunud "Narva ajaloo". Laiema tagapõhja Narva kaubanduse ajaloole andsid Kurt Reinhold Melander Lüübeki poolt vaadatuna oma artiklites 20. saj. algul ja rootslane Per Nyström oma artiklis Vene kaubanduse kohta 1937. a. Eesti ajaloolasi edestas lätlane Georg Jensch oma raamatuga Riia kaubandusest Rootsi ajal.

Eesti ajalookirjanduse tulipunkti tõusis Vene transiitkaubandus seoses Arnold Soomi 1940. a. kaitsitud doktoritööga, milles ta laiemalt käsit-

les aastaid 1636–1656, reas artiklites koondas tähelepanu aga just Narva kaubandusele. Doktoritööd retsenseerides märkis Otto Liiv selle puudusena statistiliste andmete puudumist. Tegelikult oli A. Soom oma kolleegi poolt osutatud suunal juba tööd alustanud, nii et veel samal aastal ilmus ta artikkel Narva metsakaubandusest, esitades selle kohta statistilisi kokkuvõtteid. Siis aga katkestas uurimistöö Nõukogude okupatsioon ja Teine maailmasõda. Teise Nõukogude okupatsiooni eest siirdus A. Soom pagulusse Rootsi, kus ta jõudis mitmete silmapaistvate uurimuste seas avaldada raamatud Balti viljakaubandusest 17. saj. (1961) ja Tallinna kaubandusest 17. saj. (1969), seega sõjajärelset suunda jätkates. Tegelikult leidis A. Soomi poolt alustatud suund jätkamist ka okupeeritud Eestis. Käesoleva retsensiooni autor sattus A. Soomi uurimissuunale oma juhendaja Julius Madissoni soovitusel 1955. a. Põhiallikaks olid Narva tolliraamatud, mis võimaldasid teha statistilisi kokkuvõtteid Narva kaubandusest aastatel 1661–1700 kõigi kaubaartiklite kohta. Uusi aspekte avas võimalus kasutada Moskvas asuva Vanade Aktide Keskarhiivi fonde, et töötada läbi Saadikute Prikaasi dokumente Vene–Rootsi suhetest 17. sajandil. 1962. aastal õnnestus väitekiri ära kaitsta ja saada Moskvast kinnitus ajalookandidaadi kraadile. Eraldi raamatuna läks korda publitseerida aga ainult väitekirja sissejuhatav peatükk. Väitekirja põhiosa lükati tagasi põhjendusel, et see revideerib akadeemik Gustav Naani (peatoimetaja) "Eesti NSV ajalugu", milles oli kirja pandud, et Rootsi võimu ajal toimus "...Vene transiitkaubanduse allakäik Eesti alal" (lk. 349). Väitekirjas esitatud kokkuvõtted näitasid tõusu vähemalt kolm korda (hiljem üles leitud tolliraamatud aga mõne aasta andmetega koguni viis korda). Noortel lugejatel tuleb arvestada, et tol ajal oli G. Naani toimetatud raamatul tõsiusklikele kommunistidele pühakirja tähendus. Siiski õnnestus publitseerida rida artikleid vene, mõned ka eesti keeles (tuleb arvestada, et Nõukogude tsensuur okupeeritud Eestis oli karmim kui Moskvast).

Samal ajal kui uurimistööd Eestis soodustas ühelt poolt Vene arhiivide materjalide kättesaadavus, teiselt poolt aga takistasid parteiline kontroll ja tsensuur, tõusid Vene transiitkaubanduse probleemid uuesti päevakorda ka Skandinaaviamaade ja Saksa ajaloo teaduses. Suundaandvad olid Rootsi majandusajaloolase Artur Attmani juba 1944. aastal kaitsitud doktoriväitekiri "Vene turg: 16. sajandi teise poole Balti poliitika (1558–1595)" ja 1960. aastatest Soome

ajaloolane Sven-Erik Åstöm oma raamatutega Inglise kaubanduse tulekust Läänemerele. Läänemere kaubandus köitis muidugi ka nõukogude vene ajaloolaste tähelepanu, seda aga enamasti poliitilise suunitlusega, kuid enamasti suutmatusega lugeda võõrkeelseid allikaid, osalt ka kirjandust. Suureks erandiks oli peamiselt poliitilisi suhteid uurinud ja Rootsi ajaloo üldteost toimetanud Aleksander Kahn, kes aga ka oma rahvusele antud võimalusi kasutades emigreerus. Tuntuim ajaloolane Vene välispoliitika, aga ka väliskaubanduse uurijana oli Igor Šaskolski, kes avaldas mitu raamatut ja hulga artikleid Venemaa kaubandusest Läänemerele, jälgides seejuures püüdlikut Nõukogude poliitika muutusi. Tõsiselt tegelesid kaubandusajalooga Edit Ruhmanova, Oleg Vainštein jt. Vene ajaloolase Vassili Dorošenko sulest ilmus raamat ka Riia kaubandusest Rootsi ajal.

Esitatu on ainult selle mäe põhikontuurid, mille otsa Enn Küng on rajanud oma uurimistöö nagu lossi koos tornide, vaateplatvormide ja veel lahtiste ukseavadega. Uurimistööle annab uudsusevõlu üpris ulatuslik arhiivimaterjalide kasutamine. Autoril on jätkunud pealehakkamist ja indu uurimisstipendiumide taotlemiseks ning tahet aeganõudvaks tööks mitme maa arhiivides. Tähtsaimaks nende seas on kahtlemata Rootsi Riigiarhiiv, kuhu on koondatud Rootsi riigi mitme omaaegse valitsusasutuse dokumendid. Teema seisukohalt on kahtlemata kõige olulisem kaubandust juhtinud Kommertskolleegium, mille tegevuse tulemusena on säilinud terve rida väga olulisi dokumendiseeriaid. Eraldi väärib märkimist seeria “Kaubandus ja meresõit”, kuid selle kõrval on kahtlemata väga oluline riigivalitsemise käigus tekkinud ja riikide kaupa süstematiseeritud diplomaatiliste dokumentide seeria. Välismaa arhiividest on Läänemere kaubanduse, sealhulgas aga ka Novgorodi kaubanduse seisukohalt kahtlemata oluline Lüübeki Linnaarhiiv. Vene arhiivide osas on autor piirdunud publitseeritud materjalidega, mille seas on 1960. a. avaldatud, kuid seni vähe kasutatud paksud köited Vene–Rootsi suhetest 17. sajandil. Dissertatsiooni teemat arvestades ei ole imestada, et Rootsi Riigiarhiivi kõrval on väga olulist materjali ammutatud ka Eesti Ajalooarhiivist Tartus, eriti Narva magistraadi fondist. Autori tähelepanust pole jäänud kõrvale ka Narva rae arveraamatud, mis on sattunud Läti Riiklikku Arhiivi.

Raamat uuest peatükist ja paljudest alaosadest koosnevas teemakäsitluses on ootuspärane selle alustamine Rootsi–Vene suhetega,

kusjuures tähelepanu köitev on rõhu asetamine Rootsi püüetele tuua Arhangelski kaubandus Läänemerele. Arhangelski kaubanduse Läänemerele toomise sõnastas Berliini Vaba Ülikooli juures 1994. a. oma habilitatsioonitööd kaitses ja 1997. a. avaldatud raamatus derivatsioonina Stefan Troebst. Tegelikult oli probleem ka varem korduvalt päevakorras. Nende ridade autor võib meenutada teema käsitlust oma ettekandes omaaegsel üleliidulisel skandinavistika konverentsil Moskvast 1965. a., aga vaadeldava monograafia väga ulatusliku kirjanduse nimekirja taustal ei saa autorile pahaks panna, et autor ei ole kasutanud nende konverentside teeside seeriat.

Uudse osa väitekirjast moodustab selle 4. peatükk, milles käsitletakse Narva linna eri institutsioonide osa kommertselu reguleerimisel. Kui senistes käsitlustes on linnaelu juhtimist tavaliselt samastatud rae tegevusega, siis käesolevas monograafias on pööratud erilist tähelepanu linnusekrahvi institutsioonile ja arhiiviallikete põhjal 17. sajandi teisel poolel ametis olnud linnusekrahvide konkreetsele tegevusele. Ligi poole raamatust moodustab kolme läänepoolse kaubapartneri konkreetse kaubandusliku tegevuse käsitlus ja analüüs. Kaubavahetuse ulatust arvestades on välja valitud Tallinn, mida tunneme pikema aja vältel eelkõige Narva konkurendina, Lüübek kui kunagine juhtiv hansalinn ja Inglismaa. Kuna eraldi on käsitletud Inglise kodanikkonda Narvas, oleks oodanud ka šotlaste eraldi äramärkimist, sest nii nagu mitmel pool mujal, nii tunneme ka meie ajaloos mitmeid silmapaistvaid šotlasi. Olgu meenutatud kas või ainult Barclay de Tollyt, ning algselt oli šoti päritolu ka prantslasena sündinud Georges Frédéric Parrot, keda me tunneme kui 1802. a. taasavatud Tartu ülikooli esimest rektorit. Kaubaartiklitest on eriliselt välja valitud tubaka- ja veini-kaubandus, nende kõrval ka soola- ja heeringa-kaubandus. Valikut võib pidada kõigiti õigustatuks nende kaupade eriseisundit arvestades. Kolme põhilise kaubapartneri kõrvalde ootaks tulevikus madalmaalasi, kes töid omaaja kaubandusse mõndagi uut.

Kogu materjal, mis on raamatus esitatud, näitab, kuidas Rootsi valitsusasutused püüdsid teha kõik mis võimalik Narva kaubanduse arenguks. Need jõupingutused kandsid ka tõepoolest vilja ning Narvast kujunes Rootsi ajal üle-euroopaliku tähendusega kaubalinn, mille kaudu toimus tihe suhtlemine mitte ainult Vene turuga, vaid ka kaugemate idamaadega. Raamat on taustaks ka mälestustele Narva arhitektuu-

rist enne seda, kui Nõukogude lennuväli selle puruks pommitas ja okupatsioonivõimude korraldusel kunstiväärtuslikud varemed hävitati.

Mitmeid raamatus põhjalikult analüüsitud probleeme võib leida ka autori varem publitseeritud artiklites, mis annab võimalusi eneseharrimiseks ka neile kultuurihuvilistele lugejatele, kes tavaliselt ei loe sügavalt teaduslikke monograafiaid. Artiklitele lisandub Dirk-Gerd Erpenbeckiga kahasse publitseeritud Narva kodanike raamat aastatest 1581–1704.

Kokkuvõtteks: Enn Küngi monograafia on raamat, millel on jääv tähendus Eesti ajalookirjanduses. Juba 2001. aastal sai see Eesti parima ajalooraamatu preemia, aga ilmselt ei piirdu hinnang ainult sellega ja on oodata uut tunnustust, mis õigustab ka käesoleva retsensiooni näiliselt hilinenud avaldamist.

Helmut Piirimäe

Välismaalastest kommunistidest stalinliku parteikaadri kasvatamine

Brigitte Studer, Berthold Unfried.
Der Stalinistische Parteikader.
Identitätsstiftende Praktiken und Diskurse in der Sowjetunion der Dreissiger Jahre. Böhlau-Verlag, Köln, Weimar, Wien 2001. 326 lk.

Totalitaarsete režiimide uurimisel kerkib sageli küsimus, kas teemat on võimalik uurida erapooletult ja objektiivselt. Ajaloolased kipuvad režiime ilustama ja õigustama või kujutama neid liiga tumedates värvides ja fatalistlikult hukka mõistma. Sageli on põhjuseks asjaolu, et ajaloolane täidab totalitarismi uurimisel ka ühiskondlikku tellimust. Tuleb arvestada sellega, et tulemus huvitab avalikku arvamust, ja suurema tähelepanu võitmiseks esitatakse autori poolt “sensatsioonilisi uurimistulemusi”.

Brigitte Studeri (Basel) ja Berthold Unfriedi (Viin) sotsiaal- ja kultuuriajalooline uurimistööstalinliku parteikaadri kohta ei püüa stalinismi õigustada ega hukka mõista ning ei paku ka selles valdkonnas midagi sensatsioonilist. Sotsiajal ja kultuuriajaloo alalt on stalinliku NSVL kohta ilmunud viimastel aastatel mitmeid märkimisväärsed uurimistööid Sheila Fitzpatrickult, Stefan Plaggenborgilt jmt.

1920. aastate lõpul ja 1930. aastate algul toimusid Nõukogude ühiskonnas ja kultuurielus suured muudatused, algas stalinlik “kultuurirevolutsioon” ja forsseeritud industrialiseerimine. B. Studeri ja B. Unfriedi uurimistöös tutvustatakse parteilisi toiminguid ja arutlusi, mis tekitasid NSVL-s 1930. aastatel stalinliku identiteedi. Sealjuures on kasutatud peamiselt Kommunistliku Internatsionaali (Kominterni) materjale Venemaa Riiklikust Sotsiaalpoliitika Ajaloo Arhiivist (RGASPI). Dokumentide valik on tingitud selle, et stalinliku parteikaadri identiteeti kujutatakse NSVL-s õppinud ja elanud välismaa kommunistide kaudu. Kõik olulisemad näited, mis on uurimistöös esitatud, põhinevad Komin-